

ÖVERSIKTER

ERSÄTTNINGSPRODUKTIONENS EKONOMISKA FÖRUTSÄTTNINGAR¹

Den näringspolitiska frågeställningen.

Genom kriget ha vissa handelsvägar spärrats och det har blivit nödvändigt att söka finna en ersättning för de utestängda importvarorna. I viss utsträckning har detta kunnat ske genom ökad import från annat håll. Möjligheterna till sådan ersättning genom en omställning av utrikeshandeln äro emellertid begränsade. Man ställs därför inför nödvändigheten att söka finna en ersättning även genom en utvidgning av den inhemska produktionen. En sådan ersättningsproduktion kan för övrigt visa sig lämplig även på områden, där det vore teoretiskt möjligt att ytterligare pressa de handelsförbindelser, som nu stå öppna. Det är nämligen naturligt, att bytesvillkoren gentemot utlandet försämras, om dessa möjligheter pressas alltför långt. Man kommer därför, redan innan importmöjligheterna teoretiskt äro uttömda, till en punkt, där frågan uppstår, om det icke lönar sig bättre att upptaga en tillverkning inom landet.

Även en sådan inhemska tillverkning möter givetvis växande svårigheter, den blir — hur man än räknar — dyrbarare, ju längre den utsträcker. Den »avtagande avkastningens lag» gör sig gällande. Frågan om hur långt den inhemska ersättningsproduktionen ur nationalekonomisk synpunkt lämpligen bör sträckas blir därför en avvägningsfråga, där handelspolitiska uppoffringar få vägas mot de inhemska produktionskostnaderna.

Naturligtvis har därmed endast på ett förenklat sätt angivits ett för dagen framträdande huvuddrag i den näringspolitiska frågeställningen på detta område. Frågan om ersättningsproduktionen måste bl. a. insättas i ett tidsperspektiv, där man ej kan räkna med avspärrningen som ett med säkerhet bestående fortvarighetstillstånd. Vissa försvarspolitiska motiv kunna även påverka ståndpunktstagandet till frågan om inhemska ersättningsproduktion. Dessa frågeställningar skola här ej närmare utvecklas.

De tekniska förutsättningarna.

När man talar om ersättningsproduktion, förs tanken till krisföretagen under förra kriget. Man frestas därvid att draga alltför långt gå-

¹ Föreliggande uppsats leder sitt ursprung från ett föredrag, hållet inför Svenska ekonomföreningen den 8 november 1940. De tankegångar, som framfördes i detta föredrag, ha i uppsatsen ytterligare utvecklats.

ende paralleller. Framför allt underskattar man lätt de tekniska framsteg, som ägt rum under de senaste båda årtiondena. En sådan underskattning ligger nära till hands, emedan den tekniska utvecklingen i alla sina förgreningar är så svår att överblicka. Det kan i detta sammanhang vara av intresse att söka närmare klargöra, vad denna tekniska utveckling inneburit. Delvis kan den ju hänföras till den tekniska vetenskapens allmängiltiga framsteg. Bland dessa få måhända kemiens och speciellt träkemiens utveckling den största betydelsen för de industriella nyskapelserna under den nuvarande avspärrningen. Man förbiser emellertid ofta, att den inom ett visst land tillämpade tekniken visserligen vilar på dessa allmänna förutsättningar, men att den samtidigt får en för landet egenartad utformning, bestämd av de speciella tekniska problemen och de personliga resurserna för att bemästra dem. Den för varje land speciella industriella teknologien uppbäres av ingenjörer, företagsledare och arbetare med deras utrustning och organisation för fortsatta tekniska framsteg. Inom varje industri ha de haft att brottas med speciella tekniska svårigheter. Man har därvid kommit fram till för varje fall lämpliga tekniska metoder, vilka endast kunna tillämpas tack vare en så småningom tillägnad yrkesskicklighet. (I förbigående må här understrykas, att denna sida av den tekniska utvecklingen i utpräglad grad är en nationell tillhörighet, som ej godtyckligt kan överflyttas från ett land till ett land. Den sammanhänger intimt med den industriella verksamheten. Tvingas denna tillbaka i sin utveckling, så gå också de tekniska landvinningarna i detta avseende förlorade.)

I fråga om denna den *tillämpade* tekniken har sedan förra kriget vårt lands läge radikalt förändrats. Kännedomen om naturtillgångarna har ökats bl. a. genom geologiska undersökningar enligt nya metoder. Framför allt har emellertid utvecklats en rikare differentierad industri med en därtill hörande materiell och personell utrustning. En rad av de nya industrigrenar, som växt upp, kunna bilda språngbräddor för ny ersättningsproduktion. Man kan ur denna synpunkt knappast överskatta betydelsen av sådana företag som Boliden på metallområdet, de båda konstfiberfabrikerna, Perstorpsindustrien, den moderna sprängämnesindustrien, de till pappersmasseproduktionen knutna biprodukt-industrierna och flera andra företag på det kemiska området. Även på det mekaniska området har industrien differentierats, och lämpliga moderföretag för ny produktion ha uppstått på olika specialområden.

I själva verket ligger den ersättningsproduktion, som nu kommer i fråga, i många fall i linje med den utveckling, som man under fredliga tider kunde ha förutsett på olika områden. Ersättningsproduktionen kommer i sådana fall endast att innebära en forcering av den industriella utvecklingen. Man borde då också ha rätt att hoppas, att den nya produktionen, den må avse kemiska produkter, metaller eller verkstadsprodukter, skall äga en hög grad av livskraft, även sedan avspärrningen upphört.

Att den nya produktionen i betydande utsträckning ligger i linje med industriens fredliga utveckling torde utan vidare framgå av följande översikt över ersättningsproduktionens aktuella läge, som lämnades av industrikommissionens ordförande vid årets Arosmässa: »Anläggningar äro av enskilda företag planerade eller igångsatta för framställning av kol-

svavla, glykol, natriummetasilikat, natronvattenglas, dikalciumfosfat, klorkalcium, acetanilid, sackarin, aktivt kol, toluol, zinkklorid, bandagegips, fenol, pyridin och kinolin. Förädlingar planeras eller äro igångsatta för apatitslig, spigg- och sillolja samt spillolja. Härdningsanläggning för fett planeras. Ytterligare övervägas åtgärder för ökad tillverkning av svavelsyra, kalkkväve, alkali, bensol, cellull, sprit, fodercellulosa, garvämnen, kromsalter och gummiregenerat. Inom metallområdet äro åtgärder förberedda för ökad framställning av koppar, kobolt, volfram och aluminium samt för utvinning inom landet av bly och eventuellt zink.»

Även i de fall, då avspärrningen varit en nödvändig förutsättning för tillkomsten av den nya produktionen, kan den tänkas bli bestående sedan avspärrningen upphört. En nyinriktning av produktionen ger alltid upphov till nya tekniska landvinningar, och därigenom kan den nya produktionen bli lönande även under mera normala tider. Som exempel härpå må endast nämnas gengasdriften. I de fall då de fasta kostnaderna äro betydande, kan för övrigt en produktion, som under fredliga förhållanden knappast skulle ha kommit till stånd, tänkas bli bestående efter kriget, om blott de rörliga produktionskostnaderna täckas.

Man har sålunda anledning räkna med, att ersättningsproduktionen i betydande utsträckning skall komma att fortgå efter kriget, om den industriella politiken alls kan bestämmas utifrån våra egna utgångspunkter och intressen. Skulle vår handelspolitiska utveckling på längre sikt bli sådan, att våra bytesrelationer gentemot utlandet varaktigt bli försämrade, ökas givetvis omfattningen av den produktion, som det ur allmän-ekonomiska synpunkter lönar sig att hålla uppe.

En anledning till avtagande avkastning förtjänar att ägnas särskild uppmärksamhet nämligen den begränsade skala, i vilken produktionen kan äga rum. Denna svårighet möter speciellt ersättningsproduktionen inom verkstadsindustrien. Som ytterlighetsexempel kan anföras produktionen av vissa bildelar; det lönar sig enligt utsago från bilproducenthåll bättre att söka få till stånd en import av vissa sådana delar från England via Amerika och Sibirien än att starta en inhemsk tillverkning. Ett annat exempel: den optimala skalan för tillverkning av konservplåt ligger på en nivå, som flerdubbelt överstiger de inhemska behoven. Något liknande gäller vissa typer av verktygsmaskiner. I sådana fall ter det sig särskilt ogynnsamt att behöva taga upp en inhemsk produktion. Följden blir med nödvändighet en produktivitetssänkning för folkushållet. — Sådana svårigheter synas ej i samma mån göra sig gällande vid metallframställning och vid den kemiska produktionen.

Därmed har ett försök gjorts att sammanfatta ersättningsproduktionens i egentlig mening national-ekonomiska förutsättningar. Men frågan har också en företagsekonomisk sida. Innebörden av samarbetet mellan stat och näringsliv får väl bland annat anses vara den, att staten överlåter åt det fria näringslivet att, så långt det kan ske utan statens stöd, sätta igång den nyproduktion, som nu är behövlig. Vilka äro då de ekonomiska förutsättningarna för en enskild företagsamhet på detta område?

Det enskilda risktagandet.

Räknat efter dagens produktpriser och kostnader, är utan tvivel ersättningsproduktion en lönande affär på ett mycket stort område. (Tills vidare bortses från krigskonjunkturskatten och dess verkningar.) Fler-talet av de varor, som kunna komma i fråga, äro visserligen föremål för priskontroll, men eftersom det här gäller importvaror med försvårad till-försel, har man nödgats tillåta en mycket betydande prisstegring. Såsom framgår av nedanstående sammanställning har prisstegringen för ett flertal i detta sammanhang betydelsefulla metaller och kemikalier över-stigit 40 %.

Prisstegring i % hösten 1939—hösten 1940.

Zink	140	Ferrowolfram	130	Natriumbisulfit	95
Bly	95	Ferromolybden	60	Stapelfibrer	80
Aluminium	50	Koboltmetall	50	Bensol	80
Koppar	45			Natriumsulfit	55
Bleckplåt	40			Kolsvavla	55
				Zinkklorid	55
				Gips	35

Produktionskostnaderna ha i allmänhet icke stigit i samma grad. Ma-skinpriserna ha blott stigit med c:a 30 à 40 %. Stegringen av byggnads-och anläggningskostnaderna torde ha stannat vid en ännu lägre siffra. Arbetslönestegringen har varit relativt begränsad. Pris-kostnadsmargi-nalen torde därför i många fall ha betydligt vidgats. Förhållandet kan också uttryckas så, att vid nuvarande pris-kostnadsläge i många fall möjligheter föreligga till en relativt snabb avskrivning av anläggnings-kostnaderna.

Läget avviker emellertid så tillvida från det normala, att just på det bristområde, där vi nu röra oss, marknaderna i regel äro mycket stramt reglerade, såväl vad gäller omsatta och förbrukade kvantiteter som pri-ser. En vanlig marknadsbedömning är därför icke möjlig. En första förutsättning för ett företagande på dessa bristområden, är att företagen erhålla vissa garantier för sin råvarutillförsel. Att lämna sådana garan-tier stöter givetvis på tekniska svårigheter, men lämpliga former böra dock kunna finnas. I ett fall har sålunda förekommit, att en av de statliga kommissionerna åtagit sig att »biträda ett företag vid förvärv av för driften erforderliga mängder råvaror och bränsle, därest sådana varor till följd av beslag eller annan jämförbar omständighet icke kunna anskaffas genom företagets försorg». — Risken för råvarubrist genom utebliven import kan likväl ej elimineras genom en sådan utfästelse.

Större betydelse ur företagsekonomisk synpunkt måste dock tillmätas ovissheten om den framtida prisutvecklingen. Mer än någonsin gäller, att företagen vid ett bedömande av förutsättningarna för igångsättning av ny produktion och för den investeringsverksamhet, som fordras för dess genomförande, ej kunna utgå enbart från dagens (i detta fall i regel relativt tillfredsställande) pris-kostnadsmarginal. En helt dominerande faktor bildar risken för en försämring av företagets avkastning, som skulle förhindra en slutamortering av anläggningskostnaderna. Arten av denna risk är alltför självklar för att här behöva närmare beröras.

Här skall endast följande helt kort nämnas: Risken är givetvis främst knuten till möjligheten, att kriget tar slut och följes av ett allmänt prisfall. Särskilt stor är denna risk för varor av kristidskvalitet. Räntabilitetsriskerna skärpas, i den mån man måste räkna med en skärpt konkurrens från utlandet redan under kriget eller efter dess slut. I vissa fall måste man även räkna med risken för ett handelspolitiskt tryck, syftande till att pressa tillbaka den industriella utvecklingen.

Riskernas betydelse stå givetvis i direkt samband med omfattningen och varaktigheten av de anläggningar, som äro nödvändiga för produktionens genomförande. Relativt riskfri är igångsättningen av en ersättningsproduktion, när anläggningskostnaderna äro utan praktisk betydelse i företagets kalkyl. Det viktigaste exemplet av detta slag utgöra gengasaggregaten. Tillverkningen av dessa har i regel kunnat genomföras med hjälp av den verkstadsutrustning, som redan tidigare funnits vid företagen. Det sålunda begränsade risktagandet i förening med det temporära knapphetsläget och därav betingade breda vinstmarginaler (tillverkningskostnaden torde i allmänhet understiga 75 % av försäljningspriset) förklara den fantastiskt snabba utvecklingen av denna ersättningsproduktion.

Även när omfattande nyanläggningar äro nödvändiga, begränsas riskernas storlek, i den mån en sådan teknisk rörlighet föreligger, att de fasta anläggningarna kunna användas för en mera normal produktionsprocess. Exempel: ett verk för framställning av aluminiumoxid ur andalusit kan omställas till den normala processen med bauxit som råvara. I allmänhet måste man dock i detta avseende räkna med en tämligen fullständig teknisk stelhet.

Riskläget i dessa olika här nämnda avseenden växlar för olika varor. Kombinationerna av olika kostnadsstruktur och olika slag av risker äro mångfaldiga. Det synes emellertid för att förenkla diskussionen vara lämpligt att till en början särskilja följande huvudtyper av ersättningsproduktion. De skilja sig i fråga om den sannolika räntabiliteten efter avspärrningens upphörande:

Räntabilitet, sedan avspärrningen upphört:

Riskklass	Sannolikhet för att de rörliga kostnaderna kunna täckas	Sannolikhet för att anläggningskostnaderna kunna avskrivas i vanlig ordning
<i>A-produktion.</i> (‘Fredsproduktion’)	Övervägande sannolikhet	Normal eller större än normal sannolikhet
<i>B-produktion.</i> (‘Riskproduktion’)	Betydande sannolikhet	Mindre än normal sannolikhet
<i>C-produktion.</i> (‘Krisproduktion’)	Starkt begränsad sannolikhet	Obetydlig sannolikhet

Klassificeringen av de olika produktionstyperna avser ej att vara logiskt uttömmande. Med avsikt har även beskrivningen av de olika risk-

klasserna gjorts relativt vag. Avsikten har nämligen endast varit att göra en grov upprutning av fältet för olika möjligheter. Det säger sig självt, att en sådan upprutning förutsätter, att alla katastrofrisker hållas utanför diskussionen. Drogen de in i betraktelsen, skulle all ny produktion falla i allra högsta riskklass. Det synes emellertid nödvändigt att vid varje diskussion på detta område upprätthålla den arbetshypotesen, att det ekonomiska livet, sedan avspärrningen upphört, eventuellt efter en längre eller kortare kris, åter kommer att glida in i mera normala banor. En sådan inställning till riskläget torde för övrigt motsvara den faktiska uppfattningen för dagen bland företagarna här i landet; de synas själva i många fall placera den ersättningsproduktion, de nu sätta i gång eller planera, i riskklasserna A och B. Detta bekräftar den uppfattning, som ovan framförts, att den ersättningsproduktion, som nu kommer i fråga, i stor utsträckning, ligger i linje med den svenska industriproduktionens utveckling under fredstid.

Grupperingen av de olika fallen har här skett efter riskerna vid en avveckling av den nuvarande krigskrisen. Man kunde möjligen ifrågasätta, om icke en uppdelning borde göras inom varje riskklass efter den ovan berörda pris-kostnadsrelation, som uppstått för dagen under avspärrningens inflytande. Det synes emellertid ej lämpligt, att räkna priserna under avspärrningen som givna data i problemet. Staten har nämligen möjlighet att påverka dessa genom sin priskontroll. Det är då riktigare att betrakta priserna som rörliga handlingsparametrar, genom vilka staten inom vissa gränser kan påverka ersättningsproduktionens förutsättningar.

Om prispolitiken föres så snävt, att avskrivning av de stegrade anläggningskostnaderna ej kan ske i vanlig takt, hämmas företagsamheten även på de minst riskfyllda produktionsområdena (riskklass A). I klass B skulle redan en prispolitik, som endast medgav avskrivning i normal takt, hämma den privata företagsamheten. Denna måste givetvis följa spelets vanliga regel: Utan vinstchanser, som uppväga förlustriskerna, ingen fri företagsamhet.

Riskfördelning inom näringslivet.¹

I detta sammanhang är det emellertid av vikt att framhålla, att det privata risktagandets möjligheter även bero på företagets finansiella bärkraft och likviditetsställning. Ett stort, finansiellt starkt företag kan taga relativt stora risker för att på ett begränsat område få fram en ny produkt, d. v. s. bör kunna taga risken av att sätta igång ersättningsproduktion vid ett lägre pris än ett mindre, finansiellt svagt företag. Av samma skäl borde emellertid ersättningsproduktion i enskild regi kunna komma till stånd vid en relativt snäv prispolitik, i den mån företagen inom en bransch besluta sig för att dela de med en sådan produktion förbunda riskerna. Villigheten till risktagande ökas sålunda genom riskfördelning inom ett visst skikt av producenter.

Företagens beredskap att påtaga sig risker böra ökas i särskilt hög grad, om de sammansluta sig för att producera en gemensam råvara.

¹ Tankegången i detta avsnitt har utvecklats under diskussion med herr Folke Kristensson i Industrikommissionens utredningsbyrå.

Mot förlustriskerna på råvaruproduktionen komma nämligen då att vägas ej endast den eventuella vinsten på denna produktion utan även de ökade intäkterna utöver de rörliga kostnaderna i alla förädlingsstadier, som råvaran har att passera. Särskilt betydande blir detta nettointäktstillskott, om även handeln tar sin del av risken; nästan samtliga kostnader i handeln kunna nämligen betraktas som fasta vid en begränsad minskning av omsättningen. Betydelsen av detta förhållande framgår av följande fingerade exempel: Antag att man för en anläggningskostnad av 10 milj. kr. skulle genom produktion av konstfibrer kunna öka kapacitetsutnyttjandet i bomullsindustrien från 70 % till 90 % av full kapacitet. Antages försäljningsintäkterna av bomullsvaror i detaljhandeln vara 250 milj. kr., skulle ersättningsproduktionen öka handelns och industriens intäkter med 50 milj. kr. Antages vidare, att försäljningsintäkterna fördela sig med hälften på vardera handel och industri, och vidare, att handelns samtliga kostnader vid en så begränsad ökning av omsättningen äro fasta samt att de rörliga kostnaderna i industrien inklusive konstfiberproduktionen uppgå till $\frac{2}{3}$ av den färdiga varans fabrikspris, skulle de rörliga kostnader, som svara mot produktions- resp. omsättningsökningen, endast uppgå till 17 milj. kr. Återstående 33 milj. kr. bilda ett nettointäktstillskott. Konstfiberanläggningen skulle sålunda kunna avskrivas på ett år, och därutöver skulle branschen få ett tillskott av intäkter utöver rörliga kostnader av 23 milj. kr. första året och 33 milj. kr. alla följande år, så länge avspärrningen varar. Exemplet gör visserligen ej anspråk på full verklighetstrohet, men torde komma tillräckligt nära verkligheten för att visa vilka vinster, som kunna uppvisas vid en sådan s. a. s. *vertikal riskfördelning*. Vinstens storlek i förhållande till risken ökas givetvis, i den mån den nyproducerade råvaran utgör en nyckelvara för en produktion, i vilken den endast ingår som ett mindre kostnadselement. Konfektionsindustri och konfektionshandel borde vara beredda att taga betydande risker för att få till stånd produktion av sytråd i ett bristläge. Liknande borde metallförbrukarnas inställning vara till en ökad metallproduktion, konservfabrikernas och livsmedelshandelns inställning till produktion av vitplåt, jordbrukarnas, mejeriernas och livsmedelshandelns till produktion av foderjäst etc.

Av dessa exempel framgår tydligt, vilken betydelse en ökad råvaruproduktion får, sedd under en vidare samhälls-ekonomisk synvinkel. Vid en vertikal riskfördelning komma stora vinster av en ökad råvaruproduktion till synes, just emedan företagens intressen vid en sådan sammanslutning närma sig samhällets, betraktat som en enhet.

Den ekonomiska politiken och det enskilda risktagandet.

Det möter givetvis organisatoriska svårigheter att få till stånd en riskfördelning på en så vid bas, som ovan diskuterats. I den mån basen för risktagandet blir smalare, måste de ekonomiska villkoren för ersättningsproduktionen gestaltas gynnsammare, för att företagskapitalet skall visa sin riskvillighet. Samhällets intresse är emellertid detsamma, oberoende av företagens riskfördelning. Det får därför antagas vara villigt, att inom vissa gränser genom sin ekonomiska politik stimulera

till ökad ersättningsproduktion. Närmast till hands för att stimulera till ökat risktagande ligger att tillåta en *höjning av ersättningsvarornas priser*.¹ En sådan prispolitik skulle emellertid, i den mån den alls låter sig genomföra, sannolikt i många fall leda till en ur penningpolitisk synpunkt olämplig uppskrivning av prisnivån. Den statliga prispolitiken är ju främst inriktad på att förhindra alltför stora prishöjningar. Dess möjligheter att förhindra prisfall och än mer att garantera att prisfall ej inträffa i framtiden äro starkt begränsade. Kraven på ögonblicklig priskompensation måste i frånvaron av sådana garantier bli starkt uppskrivade och detta i högre grad, ju mer man närmar sig den rena krisproduktionen.

I den mån garantier kunna lämnas mot prisfall, kan emellertid den prisstegring begränsas, som är nödvändig för att locka fram ersättningsproduktion.

Teoretiskt vore det ju möjligt att skapa en prisfallsgaranti genom införande av *tullar* eller *löfte om framtida tullhöjningar*. Jämställd därmed är en skatt på den vara, för vilken ersättningsvaran bildar ett substitut. Det vore exempelvis tänkbart att på denna väg (genom skatt på bensin) mildra avvecklingen av gengasdriften, när spärren västerut öppnas. I handelspolitiskt avseende äro vi emellertid, naturligt nog, i allmänhet alltför beroende av utlandet, för att en utfästelse om en framtida tull skall kunna lämnas med anspråk på att bilda en relativt säker garanti. En sådan utfästelse stöter för övrigt på konstitutionella svårigheter.

Det vore även möjligt att förhindra ett prisfall genom en tvångsvis genomförd *inmalning* av ersättningsvaran vid den inhemska förbrukningen kombinerad med en fixering av ett minimipris. Vid inblandning av sulfitsprit i motorbränsle har systemet prövats före kriget, och det kan tänkas i viss utsträckning bli upptaget igen. Förfarandet torde dock endast vara lämpligt för kvalitativt ensartade varuslag med relativt enhetlig användning. Komme systemet till mera allmän användning, skulle man på det industriella området driva mot en marknadsreglering av samma typ som på jordbruksområdet, och det kan ju knappast vara önskvärt.

Äro de båda nämnda vägarna ej framkomliga, och är en prisgaranti nödvändig för att få fram tillräckliga kvantiteter ersättningsvaror, återstår endast det alternativet, att *staten garanterar inlösen* till ett visst pris av de producerade varorna, om de ej kunna finna avsättning i öppna marknaden. Exempel: garantipris för ved. Staten kan då sägas dela risken, så att den tar topprisken för relativt starka prisfall. Därifrån är ej steget långt till ett fullständigt eliminerande av det enskilda risktagandet. Detta sker, i de fall då *staten köper* hela produktionen till ett på förhand bestämt pris under så lång tid, att nyanläggningen hinner avskrivas. Denna metod har tillämpats i kontraktet med den nya träförsockringsfabriken. Det är här fråga om en produktion, som vore otänkbar att få till stånd genom ett friare enskilt initiativ.

¹ En alternativ möjlig väg är att *sänka* sådana priser, som äro bestämmande för *produktionskostnaderna*. En sänkning av de statliga taxorna för elektrisk kraft och järnvägstransporter skulle exempelvis i vissa fall kunna visa sig vara en lämplig åtgärd.

Med undantag för tullar, för vilka användningsmöjligheterna torde vara starkt begränsade, snöra alla former av prisgarantier (inmalnings-tvång, statliga uppköp) in näringslivet i stela former. För ersättningsproduktion i högsta riskklass kan dock ett stöd i denna form visa sig lämpligt. När det åter är fråga om en ersättningsproduktion i lägre riskklass, exempelvis av typ B, synes det vara önskvärt att finna andra former för statlig riskdelning, genom vilka alltför starka prisstegringar kunna undvikas.

Av betydande intresse är en metod, som överväges i ett fall av ersättningsproduktion, som för närvarande är aktuellt. Ett företag skulle genom en ny anläggning kunna fördubbla utvinningen vid en gruva. Vid nuvarande priser kunna anläggningskostnaderna avskrivas på relativt kort tid. Företaget står emellertid i hög riskklass. Vid ett fredsslut måste driften på grund av prisfall åter inskränkas, måhända innan den nya anläggningen hunnit slutamorteras. Nu överväges, att staten skulle dela företagets risker genom att garantera företaget täckning för den del av anläggningskostnaden, som vid ett sådant eventuellt omslag i konjunkturen, ej hunnit avskrivas. Priset skulle samtidigt maximeras och en viss del av vinsten per producerad enhet skulle användas för avskrivning. — En modifierad form för riskdelning har övervägts för en viss kemisk produktion. Staten skulle i det senare fallet endast garantera avskrivningen av vissa topprisker, nämligen merkostnaden för anläggningen på grund av prisstegringen under kriget. Metoden erbjuder särskilt i fall av typ B betydande fördelar. Det föreligger här endast en *risk*, att anläggningen ej skall kunna avskrivas i vanlig ordning. En produktion kan vid en sådan lösning av riskdelningsproblemet komma igång till ett måttligt pris, utan besvärliga marknadsregleringar, utan att statliga uppköp behöva ske och i lyckligt fall utan ett öres utlägg för staten. Statens andel av risktagandet kan även på ett smidigt sätt anpassas efter riskläget och prispolitiken.

I varje fall äger denna lösning i ett fall av typ B stora fördelar framför en direkt ovillkorlig subvention. Subventionsbehovet föreligger här endast som en risk och subventionsformerna böra ju anpassas därefter. Som varje subvention har denna *avskrivningsgaranti* naturligtvis den svagheten, när flera företag finnas på marknaden, att den endast omfördelar riskerna mellan dessa företag. På ett område (säg: cellull), där riskerna äro av A-klass, kan en ny enhet sjunka ned i B-klass, emedan behovet blir allt mera mättat; en statlig riskdelning skulle därmed bli befogad. Genom produktionstillskottet ökas emellertid toppriskerna även för de äldre enheterna. På så sätt uppstår behov av en allmän marknadsreglering. Den statliga riskdelningen genom en villkorlig subvention lämpar sig sålunda bäst, när endast en enhet uppträder som producent, eller när alla enheter sluta sig samman och gemensamt utöka produktionen.

Det synes vara önskvärt, att formerna för en statlig riskdelning genom en avskrivningsgaranti utformas så, att denna blir lätt tillgänglig för företag, som avse att starta en för landet värdefull ersättningsproduktion. Bäst synes detta kunna ske, om en *statlig riskdelningsfond* upprättas, med stöd av vilken Kungl. Maj:t, efter hörande av vederbörande krisorgan, kan lämna enskilda företag garantier.

När det gäller extrema krisföretag med högt uppdrivna produktionskostnader, lämpa sig varken prisfalls- eller avskrivningsgarantier. Staten torde då helt få taga risken för den nya produktionen antingen genom att, på sätt ovan nämnts, uppköpa hela produktionen eller genom *företag i statlig regi*. Den sistnämnda utvägen har som bekant tillgripits, när det gällt skifferoljor och torvutvinning enligt nya metoder.

Krigskonjunkturbeskattningen.

Vid avvägningen av det statliga stödet åt ersättningsproduktionen måste hänsyn tagas till företagets belastning med krigskonjunkturskatt liksom med andra skatter. Krigskonjunkturskatten intager i förhållande till ersättningsproduktionen en särställning så till vida, som den vid sin nuvarande utformning blir en direkt följd av varje ökning i ett företags omsättning. Man borde därför ha anledning räkna med, att denna skatteform verkar hämmande på företagets villighet att sätta igång ny produktion. Dock har den rakt motsatta uppfattningen gjorts gällande, nämligen att krigskonjunkturskatten skulle verka stimulerande på ersättningsproduktionen, emedan stora avskrivningar kunna göras på anläggningskostnaderna. I själva verket torde förhållandet vara det, att vid de regler, som gälla för 1940 års krigskonjunkturskatt, olika typer av ersättningsproduktion i olika grad drabbas av krigskonjunkturskatten. När investeringar företagas för produktion av relativt utpräglade kristidsvaror (C-produktion), föreligga stora avskrivningsmöjligheter. I sådana fall kan därför, åtminstone under det första året, inkomstökningen ofta neutraliseras genom ökade avskrivningar. Såsom inledningsvis framhållits, är emellertid den nu aktuella ersättningsproduktionen endast till en mindre del av utpräglad kristidsnatur, och i den mån anläggningar och maskiner kunna väntas komma till användning och än mer förräntas och avskrivnas även efter krigskonjunkturskattens slut (A- eller B-produktion), gälla enligt 1940 års skattebestämmelser relativt snäva avskrivningsregler. Man måste därför räkna med, att vid en produktionsutvidgning av detta slag betydande inkomstökningar komma till synes vid taxeringen till krigskonjunkturskatt. Det är då naturligt, om företagen vänta med att göra sina utvidgningar till dess kriget är över, då en sådan utvidgning icke längre kommer att bestraffas genom krigskonjunkturbeskattning.

Givetvis växlar också krigskonjunkturskattens verkningar med företagets möjligheter att uppföra anläggningskostnader för ersättningsproduktion på sitt omkostnadskonto. Det är emellertid tydligt, att man i många viktiga fall måste räkna med, att krigskonjunkturskatten verkar hämmande på en utvidgning av produktionen. Frågan om befrielse från krigskonjunkturskatt blir i sådana fall aktuell.

Av särskild vikt synes vara, att företagen *i förväg* kunna erhålla visshet om, hur de komma att beskattas. I dagarna har framlagts en inom finansdepartementet utarbetad promemoria, som avser att bereda K. Maj:t möjligheter att i vissa fall tillmötesgå detta önskemål. Det framhålles i promemorian, att enligt under de senaste månaderna vunna erfarenheter behov föreligger av särskild reglering av vissa företags framtida krigskonjunkturbeskattning. Frågan har särskilt aktualiserats i sam-

band med förhandlingar, som staten fört med olika företag rörande upprätthållande eller igångsättande av i nuvarande läge särskilt önskvärd verksamhet. I samband med frågan om åtagande att i olika anläggningar investera kapital har från företagarhåll framhållits skäligheten av garantier eller eftergifter i avseende på beskattningen, särskilt krigskonjunkturskatten, såsom compensation för de risker, vilka vederbörande skulle åtaga sig. Enligt promemorian skulle K. Maj:t i särskilda fall, där bedrivande av viss verksamhet framstår som ur det allmännas synpunkt särskilt betydelsefullt, äga för visst företag fastställa särskild grund för utgörande av sådan skatt eller medgiva befrielse från dylik skatt. K. Maj:t skulle även äga förordna om befrielse från krigskonjunkturskatt på sådan merinkomst, som uppstår genom ökning av med hänsyn till folkförsörjningen särskilt önskvärd tillverkning.

Skulle ett förslag av denna innebörd vinna riksdagens bifall — förslaget borde kunna framläggas redan till urtiman — skulle ett hinder, som spärrat vägen för viktig ersättningsproduktion, ha undanröjts. Statsmakterna skulle också ha fått i sin hand ett instrument för att likrikta det nationalekonomiska och det företagsekonomiska intresseläget, så att vad som ur nationell synpunkt framstår som en angelägen uppgift redan vid själva ansatsen kan göras privatekonomiskt mera räntabelt. Av särskild betydelse är, att ovissheten om det framtida taxeringsutfallet skulle kunna avlägsnas, och att den med ersättningsproduktionen förbundna, överväldigande riskbelastningen därmed skulle begränsas.

En annan mycket viktig sida av detta förslag att i viss utsträckning förlägga avgörandet om beskattning till tidpunkten för den nya produktions igångsättande är, att därmed ett instrument skapats för utövande av en statlig investeringskontroll. En utvidgning av produktionen förutsätter ju i allmänhet kapitalinvesteringar, som konkurrera med de nu starkt utvidgade statliga investeringsbehoven om råvaror, arbetskraft och sparande. Det är med hänsyn därtill nödvändigt att bland de industriella investeringarna sova ut sådana, som äro avsedda att tjäna en ur allmänna synpunkter mindre nödvändig produktion. Som ovan framhållits, bildar krigskonjunkturskatten vanligen ett ganska effektivt hinder för en utvidgning av företagets verksamhet. Möjligheten att i förväg förordna om skattebefrielse kan därför i K. Maj:ts hand fungera som ett såll, som släpper fram endast sådana investeringar, som leda till särskilt önskvärd produktion. Grovleken av sållet bör på ett smidigt sätt kunna anpassas efter försvarets och folkförsörjningens krav, kapitalmarknadens läge samt tillgången på produktiva krafter.

Ingvar Svennilson.